

Med moralno sodbo in dejanjem

MAJA ZUPANČIČ

POVZETEK

V prispevku so prikazane nekatere temeljne psihološke dileme v odnosu med posameznikovo moralno kognicijo, tj. interpretacija moralne situacije, moralno presojanje, določanje vrednostne prioritete možnim akcijam in njegovim vedenje. Skladnosti in diskrepance med tema dvema aspektoma moralnosti so prikazane z vidika empiričnih študij ameriških kognitivistično in behavioristično usmerjenih avtorjev.

V drugem delu pa skušamo podrobneje osvetliti novejšo psihološko teorijo moralnosti Jamesa Resta, ki predstavlja most med kognitivistično in kontekstualistično koncepcijo moralnosti. Ta teorija po eni strani predstavlja najnovejše trende v psihologiji moralnosti, saj opozarja na permutativne zveze med posameznikovimi karakterinimi potezami, emocionalnimi značilnostmi, moralno kognicijo, vrednotami in situacijskimi faktorji. Po drugi strani pa razlaga interaktivne odnose med štirimi temeljnimi "notranjimi" procesi - komponentami - od percepcije moralne situacije do moralne akcije.

ABSTRACT

BETWEEN MORAL JUDGEMENT AND ACTION

Certain fundamental psychological dilemmas in relation between the individual's moral cognition, that is interpretation of moral situations, moral judgements, determinations of value priority to possible actions, and his behavior are presented in this contribution. The congruencies and discrepancies between these two aspects of morality are presented from the point of view of empirical studies done by American cognitively and behavioristically oriented authors. In the second part we try to enlighten James Rest's modern psychological theory of morality. It represents the tie between the cognitivist and the contextualistic conception of morality. On one hand, this theory represents the newest trends in the psychology of morality because it points to permutative relations among individual's traits of the character, emotional characteristics, moral cognition, personal values and situational factors. On the other hand, it interprets the interactive relations between four fundamental "inner" processes - components - from the perception of moral situation to the moral action.

Psihološke definicije moralnega dejanja se po A. Kleinbergerju² vežejo na tri etične modele:

- a) racionalistični oz. tip etike čiste intencionalnosti, katerega zagovorniki so npr. Kant, Piaget in Kohlberg. V skladu s tem pojmovanjem so moralna misel, razlog ali sklep nujen in zadosten pogoj za moralno dejanje;

- b) naturalistični tip oz. odgovornostna etika, katere predstavniki so npr. Aristotel, Dewey, in Gilliganova, ki menijo, da je moralna kognicija nujen, a ne zadostni pogoj za moralno dejanje in
- c) behavioristični tip, po katerem moralno dejanje lahko definiramo ne oziraje se na akterjevo moralno mišljenje. Predstavniki te koncepcije so npr. Aronfreed, Bandura, Eysenck, Havighurst in Taba. V ta kontekst pa sodi tudi t.i. dvostezna teorija Browna in Herrnsteina (1975)³, ki postulira, da se moralno presojanje sicer razvija v smislu Piagetovih in Kohlbergovih principov kognitivno-moralnega konflikta in sekvenčno stopenjskih reorganizacij, vendar se moralnega vedenja posameznik nauči preko procesov socialnega učenja (imitacija, podkrepljevanje ipd.).

Začetne psihološke študije o povezanosti med moralnimi sodbami in moralnim vedenjem potrjujejo behavioristično hipotezo, zlasti dela avtorjev situacijske teorije moralnega vedenja Harsthorna in Maya (1923-30)¹. V svojih laboratorijsko eksperimentalnih raziskavah na adolescentih nista potrdila "notranjih" determinant moralnega vedenja in eksistence moralnega karakterja. Na podlagi metodološko sicer vprašljivih raziskav (laboratorijski pogoji, vsebinska omejenost dejanj na poštenost, v konkretni situaciji nihče izmed udeležencev ni kakorkoli osebno ali drugače močno emocionalno prizadet, goljufanje nima dolgoročnih negativnih posledic za nikogar) sta ugotovila, da se goljufanje ne distribuira bimodalno, temveč normalno; goljufanje v eni situaciji je slab prediktor goljufanja v drugih situacijah; korelacije med različnimi testi poštenosti so minimalne, prav tako tudi korelacije med verbalnimi sodbami o poštenosti in dejanskim laboratorijskim vedenjem. Edini faktor predikcije goljufanja pa je stopnja rizika oz. možnost detekcije prekrška. Iz eksperimentalne mere upiranja skušnjavi sta avtorja sklepala na moralno vedenje kot na situacijsko specifično. Nekoliko "boljše" rezultate kot odnos med verbalno ekspresijo poštenosti in dejanskim vedenjem v eksperimentalni situaciji so pokazale kognitivne mere moralnega presojanja in stališč, čeprav korelacije še vedno ostajajo nizke - okoli 0.30 (Hartshorne, May, 1928-30)¹. Kasnejše empirične raziskave so tezo o popolnoma kontekstualno determiniranem moralnem vedenju zavrnila. Ortodoksni moralni kontekstualizem je verjetno rezultat dejstva, da eksperimentalni pogoji Hartshorna in Maya še zdaleč ne predstavljajo moralne dileme za posameznika, temveč kvečjemu neko konvencijo, katere kršenje ne oškoduje drugih, ne ogroža socialnih odnosov, lahko pa koristi le protagonistu akcije.

Način, kako posameznik razume situacijo moralnega, vsekakor mora delno determinirati njegovo vedenje v tej situaciji, kajti vsaki moralni akciji predhodi (čeprav morda minimalna) moralna kognicija ali del komponente moralnega presojanja, sicer same situacije ne moremo direktno oceniti kot moralne, prav tako pa ne posameznikove akcije. Moralno presojanje ali moralna kognicija dalje generirata načine možnih akcij, ki jih posameznik predvidi v dani situaciji, čeprav samo spoznanje, kakšna bi moralna akcija ali akcije morale biti, še ne determinira akcije, konsistentne moralni sodbi. Tako so npr. dejanja ljudi v primerih, ko vedo, kaj bi morali storiti, pod močnimi pritiski avtoritet lahko zelo nemoralna in v popolnem nasprotju z njihovimi moralnimi sodbami (Lai, Milgram, 1975)⁵. Empirične raziskave so tudi pokazale, da se posamezniki na principielnem nivoju moralnega sklepanja bolj upirajo pritiskom in sankcijam legitimnih avtoritet in tako bolj težijo h konsistentnosti med svojimi moralnimi sodbami in vedenjem. Posamezniki, ki se nahajajo na šesti stopnji (usmerjenost k univerzalnemu etičnemu principu) po Kohlbergovi

shemi v večini (75%) prenehajo z eksperimentom dajanja elektrošoka poskusni osebi in svoje odločitve argumentirajo z vprašljivostjo moralnih pravic avtoritet glede povzročanja bolečine drugim. Tisti na peti stopnji (usmerjenost k legalnemu družbenemu dogovoru) moralnega presojanja v povprečju sicer hočejo odnehati z eksperimentom, a tega v resnici ne storijo. Opravičujejo se s tem, da "žrtve" prostovoljno participirajo, kar jih osvobaja osebne odgovornosti za njihovo početje. Na nižjih stopnjah se je eksperimentu odpovedalo skupaj le 13% oseb (Milgram, 1974)³. Kaže, da v primeru močnega pritiska avtoritet le univerzalnost etičnega principa determinira samoizbiro, projektivna mera simpatije pa ne, temveč izzove le ego obrambo. Tudi subjekti na nižjih stopnjah, ki presojujejo po Kohlbergovem načinu B (perfekcionistični in deontološki)⁴, so bili v svojem vedenju bolj konsistentni s svojimi sodbami o žrtvah kot tisti, ki so presojali po načinu A (apriorno sledenje normam in utilitarizem), saj je že po definiciji način B bolj splošen, univerzalen in notranje konsistenten. Podobno se je izkazalo tudi v študiji McNameeja (1978)³, kjer so subjekti z višjimi stopnjami moralnega presojanja v linearnem razmerju bolj pomagali laboratorijski "žrtvi".

Večina empiričnih raziskav (Blasi, 1980)⁵ kaže, da med moralnim presojanjem Kohlbergovih moralnih dilem in dejanskim vedenjem v različnih moralnih situacijah obstaja sicer konsistentna, a zmerna zveza, kar konkretno pomeni, da moralno presojanje v povprečju determinira moralno vedenje v 15-20%. Teh indeksov ne moremo enostavno generalizirati, saj je vprašanje, v kakšnih situacijah moralnih dilem so bili dobljeni, poleg tega so raziskave pretežno laboratorijskega tipa, delno izoliranega od realnega socio-moralnega okolja. Možno pa je tudi, da se subjekti vedejo v teh pogojih drugače že zaradi predpostavke o določenih pričakovanih eksperimentatorja (njegova pričakovanja si različni subjekti različno interpretirajo. Nekateri mu npr. skušajo ustreči, drugi oponirati).

Tudi v primeru, ko eksperiment zajame neko realno življenjsko moralno dilemo, ki je maksimalno precizno in zamaskirano pripravljena, v večini primerov subjekti vedo, da gre za neke vrste preizkus in se zato verjetno nekoliko drugače vedejo, kot bi se sicer v realnih življenjskih pogojih. V teh pogojih pa so vključeni tudi drugi udeleženci, ki s svojimi značilnostmi in vedenjem drugače vplivajo na posameznikove akcije kot eksperimentator oz. "laboratorijske osebe". Ta odstopanja najbrž niso zelo velika, pri psihološki interpretaciji rezultatov pa jih je vsekakor potrebno upoštevati.

Tudi rezultati na testih moralnega presojanja (Kohlbergov standardizirani intervju, njegove revizije in DIT-Defining Issues Test) že v svojem izhodišču implicirajo alternativnost definicij moralne situacije, kar vodi do razlik v presojanju tega, kar je pomembno in posledično. Tako sami načini definicije moralne situacije določajo, kakšno vedenje bi bilo primerno in zakaj. Zato so raziskovalci, npr. Thoma (1985)¹⁰, rezultate testa DIT primerjali z rezultati na skalah stališč in tako ugotavljali, kako različne percepcije in koncepcije socio-moralnih odnosov vplivajo na proces moralnega presojanja že v samem izhodišču. Ugotovili so npr., da stališča do svobode govora in državljskih dolžnosti pozitivno korelirajo s četrto stopnjo (usmerjenost k zakonitostim in redu) po Kohlbergovi shemi, s principielno moralnostjo pa negativno (Rest, 1979, Thorlindsson, 1978)¹⁰. S slednjo pozitivno korelira liberalna politična pozicija (Barnett, 1985, Getz, 1985)¹⁰, ki se bolj ozira na človekove pravice. Negativno pa s principielno moralnostjo korelirata tudi tradicionalni moralizem in avtoritarnost (Lapsley, 1976)¹⁰.

Čeprav povezave med moralno kognicijo in moralnim vedenjem niso izredno visoke, avtorji racionalistično usmerjenih teorij moralnosti trdijo, da je moralno vedenje

konsistentno z vsebino moralne sodbe, kakršnakoli ta že je. Pri tem se sklicujejo predvsem na empirična dejstva, ki podpirajo večjo determiniranost moralnega vedenja z moralno sodbo pri posameznikih na višjih stopnjah moralnega presojanja. Menijo, da je moralna odločitev na nižjih stopnjah bolj odvisna od kvantitativnih afektivno situacijskih faktorjev, ker so nižje stopnje manj kompleksne, diferencirane in integrirane, skratka so inferiorne in jih je treba preseči. S progresom moralnega sklepanja na višje nivoje pa raste konsistentnost med idejo in dejanjem, kar označujejo kot "rast" moralne odgovornosti, preko katere se povečuje predikcija s kognicije na akcijo.

Z vidika razlage odnosa med moralnim presojanjem in moralnim vedenjem oz. procesa od rekognicije moralne situacije do izvedbe moralne akcije velja omeniti novejšo psihološko teorijo ameriškega avtorja Jamesa Resta. Restova koncepcija moralnega razvoja se metodološko sicer tesno povezuje s Kohlbergovo, vendar se Kohlbergovo pojmovanje veže zgolj na načelo pravičnosti, ki posameznika vodi v njegovem moralnem razvoju, Rest pa govori o moralnosti kot o posebnih tipih socialnih vrednot, ki se nanašajo na to, kako ljudje med seboj sodelujejo in koordinirajo svoje aktivnosti z namenom vzdrževanja blagostanja v svojem socialnem okolju ter kako ljudje razrešujejo konflikte v medsebojnih interesih. Za pojav moralnega vedenja so nujno potrebni štirje temeljni procesi oz. komponente:

- a) sposobnost posameznika za interpretacijo določene situacije v smislu možnih akcij, ki bi in na kakšen način bi zadevale druge in njega samega ter na kakšen način bi soudeleženci hipotetične akcije pojmovali efekte teh akcij glede na njihovo koeksistenco,
- b) sposobnost presojanja, kateri način akcije je pravilen, "fair", dober ali pravičen in na podlagi tega sposobnost determinacije možne linije akcije oz. sposobnost presojanja, kaj bi moral posameznik storiti v dani situaciji,
- c) sposobnost določanja prioritete moralnim vrednotam pred osebnimi, tako da se odločitev formira kot namera za moralno pravilno akcijo,
- d) sposobnost izvedbe, vztrajnost in moč ega, ki omogočajo sledenje nameri o moralnem vedenju in premagovanju ovir.

Moralni razvoj po Restu ni rezultat enega ali enotnega procesa, čeprav eden lahko vpliva na druge. Vsak izmed štirih procesov predstavlja različne funkcije. Procesi nasplošno sicer delujejo interaktivno, vendar ni nujno, da ima posameznik z visoko razvito eno komponento tudi adekvatno razvite ostale komponente. Interakcije med komponentami so kompleksne in ni nujno, da se pojavljajo po natančno določenem zaporedju, temveč "druga" komponenta lahko povzroči "prvo" ipd. Vsak izmed štirikomponentnih procesov vsebuje različne načine kognitivno afektivnih povezav, ki se vključujejo v moralno vedenje, ne vsebuje pa splošnih osebnostnih potez, niti te štiri komponente ne predstavljajo štirih vrednot, ki konstituira moralno osebo. Obravnavamo jih lahko le kot temeljne enote za analizo in spremljanje določenih načinov moralnega vedenja v specifičnih situacijah.

- a) Prva komponenta vsebuje identifikacijo tega, kar v dani situaciji lahko posameznik stori, razumevanje lastnih prvih emocij v kontekstu te situacije, ugotavljanje, kakšne bodo posledice hipotetične akcije za soudeležence situacije, identifikacijo vseh možnih načinov akcije ter specifično moralno normo, ki je v tem primeru aplikativna. Že pri interpretaciji zelo enostavnih situacij pa lahko prihaja do naslednjih težav:

- Ljudje ne morejo vedno jasno precepirati in interpretirati situacije in tako v svoji akciji ne implicirajo takšne moralne norme, kot bi jo sicer (Staub, 1978)⁸. Napačna interpretacija pa je lahko tudi defenzivna, ker ljudje zaradi defenzivne blokade ločijo nekatere informacije od zavedne prepoznave (delovanje ego obrambe);
- med ljudmi obstajajo velike razlike glede senzitivnosti za dobrobit drugih;
- določene socialne situacije lahko vzbudijo v posamezniku močne emocije še pred podrobnejšim kognitivnim dekodiranjem, zlasti v situacijah močne privlačnosti ali odbojnosti cilja (Zajonc, 1980)⁸, zato posameznik odreagira na podlagi "primitivne" ali avtomatske kognicije s spremljajočim afektom, kar ne omogoča reflektivne sodbe in skrbnega tehtanja problema. Tako reagiranje bi lahko v nekaterih primerih označili tudi kot reagiranje na podlagi prve impresije, ki lahko sicer signalizira pomembne aspekte situacije, največkrat pa ovira objektivno sodbo. Afektivno vznurjenje kot prva impresija se pojavi neodvisno od posameznikove zavedne kontrole in ostane v vsakem primeru del situacije, ki jo interpretira. Posameznik se je lahko le bolj ali manj zaveda in jo upošteva v kontekstu tekoče situacije.

Prva komponenta zahteva tudi določeno stopnjo empatije, katere temelj je distress posameznika, ki ga sproži percepcija distressa drugega. Čeprav je empatija primarni afektivni odgovor, ki za svojo aktivacijo zahteva le nizek nivo kognitivnega razvoja, pa ni popolnoma ločena od kognicije, saj razvoj kognicije transformira kvaliteto afekta. Otrok se že v 3. letu starosti zave deprivacije v življenjski situaciji drugega. Tako empatične sposobnosti že v zgodnjem otroštvu prispevajo k razvoju prve komponente v moralnem razvoju.

b) Druga komponenta vsebuje načine, po katerih se posameznik odloča, katera od akcijskih izbir je moralno pravilna oz. obravnava psihološka vprašanja formiranja moralnih sodb. K razlagi te komponente so prispevali predvsem kognitivisti (Piaget, Kohlberg, Rest), ko so iskali strategije posameznikovega definiranja pravilnega in nepravilnega ob prezentaciji moralnih dilem. Odgovori na te dileme, pojasnjevanja in dokazovanja so se konstituirali v bazo, ki označuje različne sisteme moralnega presojanja. Posameznik v takem postopku informacije najprej interpretira, nato pa se odloči, kaj bi moral storiti, kaj je dobro in kaj slabo. Pomanjkljivost takih študij je v tem, da ostaja nejasno, kako bi subjekt dejansko realiziral svojo sodbo v realni situaciji in ali sploh ima sposobnosti, da akcijo izpelje do cilja.

Dejstvo pa je, da ljudje s kumulacijo socialnih izkušenj razvijajo pojme o socialnih odnosih, možnostih socialne organizacije in kooperacije. Kognitivnosti npr. na vsaki stopnji moralnega razvoja predpostavljajo določen čut za "fair" odnose z ljudmi. Najbolj direktno se to kaže v Kohlbergovi drugi stopnji, kjer izmenjava uslug in recipročnost vrednot konstituirata "fair" odnos. Vzdrževanje dolgoročnih pozitivnih medsebojnih soglasij (stopnja 3) se tudi kaže v takem odnosu, saj izhaja iz spoznanja, da posameznik lahko "računa" na druge in obratno, na stopnji 4 pa iz spoznanja, da se vede tako, kot predpisujejo zakoni, in pričakuje, da bodo drugi storili enako. Tako vsaj z vidika kognitivistov koncepti socialne kooperacije in spremljajoči pojmi o "fair" odnosih predstavljajo bazo za rešitev problema o odločanju, kaj je prav in kaj ne. V teh koncepcijah se kognicija veže z afektom v smislu, da kognitivno razumevanje določene oblike socialne organizacije implicira tudi

občutek moralne odgovornosti participantov za recipročnost medsebojnih odnosov, ki se tako ne poskušajo okoriščati na račun poštenosti in pravičnosti drugih.

Vendar pa drugi teoretiki predpostavljajo tudi druge psihične procese, preko katerih ljudje presojujejo pravilnost oz. nepravilnost dejanj. Tako npr. pripadnost sistemu prepričan in ideologij lahko premaga vpliv posameznikovega čuta za pravičnost (Lawrence, 1979)⁹, razlike pa se pojavljajo tudi med spoloma (Gilligan, 1982)⁹.

c) Pri tretji komponenti gre za določanje prioritete različnim, tako moralnim kot nemoralnim vrednotam. Moralni ideali lahko izgubijo v dani situaciji prioriteto na račun drugih vrednot, ki so za posameznika ali skupino pomembnejši. Zaradi tega med drugim tudi prihaja do diskrepanc med verbalnimi odgovori in aktualnim vedenjem. Do tega pojava pride že pri majhnih otrocih (Damon, 1977)⁸, ki vedo, kako bi se morali obnašati, a kljub temu delajo drugače.

Teorije, ki govorijo v prid motivaciji za prefereiranje moralnih vrednot nad drugimi, so npr.:

- genetska teorija (Wilson, 1975), ki pravi, da je evolucija oz. antropogeneza spodbujala altruistično vedenje,
- Aronfreed, 1968, in Eysenck, 1976, govorita v prid hipotezi, da so strah, občutki sramu in krivde glavni motivatorji moralnih vrednot kot preferenc nad ostalimi,
- Bandura, 1977, in Goldiamond, 1968, menita, da v tem primeru ne gre za posebno motivacijo, temveč v procesu socialnega učenja ljudje le odgovarjajo na različne podkrepite v moralnih aspektih vedenja in da je moralno vedenje posledica modeliranja socialno zaželenih vzorcev vedenja,
- socialno razumevanje funkcioniranja medosebne kooperativnosti in načina, po katerem se izgrajujejo želeni socialni odnosi preko razširjanja socialnih izkušenj, lahko prevladajo nad egocentrizmom, egoizmom, hedonizmom in utilitarizmom ter spodbujajo socialno odgovornost posameznika (Dewey, 1959, Piaget, 1965),
- morala izvira iz človekovih identifikacij z različnimi mikro, makrosocialnimi pa tudi kozmičnimi variablami, ne pa izključno z vidika sebe in lastnih potreb (Durkheim, 1961, Erickson, 1958),
- preferenca moralnih vrednot izvira iz empatije (Hoffman, 1976),
- moralnost izvira iz potrebe po življenju v pravičnih in skrbnih odnosih v skupnosti (Rawls, 1971, Gilligan, 1977, Kohlberg, 1985),
- moralnost izvira iz težnje po samointegriteti in samoidentiteti (Blasi, 1984, Damon, 1984).

Nobena izmed teh koncepcij pa ne daje zadovoljive razlage glede na to, da je raziskovanje moralnosti zelo kompleksno in da vedno več determinant kot le ena igra vlogo pri posameznikovem vedenju v določeni situaciji in v določenem času. Pri tem je še vedno ključni problem, kako oceniti moč danega motiva oz. motivov v dani situaciji. Prefereiranje moralne vrednote nad ostalimi poleg želenega cilja implicira relevantno vrsto kognitivne reprezentacije, pa tudi trenutno prisotnost pozitivnega afekta. Srečnejši odrasli (Isen, 1970)⁸ in otroci (Staub, 1978)⁸ so bolj altruistični kot bolj ali manj frustrirani in indiferentni posamezniki. Ljudje, ki se nasploh bolje počutijo, so bolj velikodušni in kooperativni, kar lahko označimo kot pozitiven efekt "gledanja svetle strani".

d) četrta komponenta se direktno veže na moralno vedenje, pri čemer je pomemben faktor sposobnosti izvedbe moralnega dejanja moč ega. Posamezniki s šibkim egom, sicer lahko imajo visoko moč prepričanj, vendar jih velikokrat niso pripravljeni realizirati v konkretni situaciji (Krebs, 1967)⁶. Pomembna pa je tudi kognitivna transformacija ciljnega objekta. Subjekti, ki so konfrontirani s ciljem, dlje časa vztrajajo v akciji celo pod močnimi zunanjimi pritiski (Mishel, 1974)⁸. Tudi pozitivno afektivno stanje pospešuje persistentnost moralne akcije že pri otrocih (Masters, Santrock, 1976)⁸. Perzistentnost akcije v končni fazi lahko determinira tudi sprememba posameznikove misli v toku moralnega dejanja (Staub, 1979)⁸.

Glede interakcije med komponentami velja omeniti zlasti naslednje:

- Koncentracija na eno komponento v moralnem vedenju lahko zniža pozornost na drugo komponento. Če imajo npr. posamezniki občutek dolžnosti glede rešitve enega moralnega problema, postanejo manj senzitivni za drugega, ki se začne preden se prvi zaključi, tj. tisti, ki so intenzivno absorbirani v izvedbo rešitve v eni situaciji (komponenta 4), so manj senzitivni za interpretacijo druge situacije (komponenta 1) (Darley, Batson, 1973)⁸.
- Subjekti se včasih vključujejo v defenzivno vrednotenje situacije, da s tem minimizirajo občutke moralne obveze. Ko spoznajo posledice, izkrivljajo občutke obligacije z zanižanjem osebne odgovornosti, prevrednotijo situacijo in začnejo izvajati alternativne akcije. Ker se izhodi komponente 2 ne skladajo z njihovimi prioritetami (komponenta 3) oz. ko jim izhodi te komponente ne ustrezajo, defenzivno še enkrat vrednotijo in obrnejo interpretacijo same situacije (komponenta 1) (Schwartz, 1977, Bandura, Underwood, Fromson, 1975, Walster in Walster, 1975)⁸.

Pomemben Restov prispevek k teoriji moralnega razvoja je v spoznanju, da nobena ločena variabla (ali komponenta) ne napoveduje moralnega vedenja v pomembni meri, temveč da komponente moralnosti, ki jih je predvidel, funkcionirajo le interaktivno. Načini interakcije pa so situacijsko determinirani. Njegovo pojmovanje predstavlja poskus sinteze kognitivnega in situacijskega pristopa.

Proces od moralne kognicije k moralni akciji Rest smiselno razlaga kot proces v štirih fazah, ki pa se lahko kompleksneje kombinirajo kot to predstavlja njegov nekoliko poenostavljeni model, tj. ob soočenju s konkretno socio-moralno situacijo posameznik le-to osmisli in identificira načine njemu dostopnih možnih akcij, ugotovi konsekvence teh akcij za vse protagoniste v situaciji, določi prioriteto vrednot in tako formira sodbo o tem, kaj "bi moral storiti". Taka sodba konstituira le bazo odločanju. S svojim pojmovanjem pa je poudaril pomembnost intrapsihičnih procesov, ki navzven ne kažejo opazljivih efektov, so pa primarnega pomena za manifestno vedenje.

Štiri komponente predstavljajo procese, ki se vključujejo v moralno dejanje, ne pa generalnih osebnostnih potez in vrednot, ki formirajo moralno sodbo in tako lahko služijo le kot temeljne enote za analizo predikcije določenega načina akcije v kontekstu specifične situacije.

Restovo delo izhaja predvsem iz teoretske analize že obstoječih empiričnih raziskav o moralnem razvoju, hkrati pa predstavlja dober klasifikacijski okvir za dosedanje raziskave, npr.:

- a) komponenta 1 - način subjektive interpretacije situacije - vključuje Selmanovo teorijo razvoja socialne kognicije in Hoffmanovo teorijo empatije,
- b) komponenta 2 - način definiranja možnih moralnih akcij - vključuje Kohlbergovo in Piagetovo teorijo moralnega razvoja in Damonovo teorijo razvoja samorazumevanja,
- c) komponenta 3 - način izbora prioriteten vrednot - vključuje modele odločanja po Banduri in Aronfreedu in delno Kohlbergovo teorijo moralnega presojanja,
- d) komponenta 4 - način izvedbe in sledenja nameri v akciji - vključuje teorije samoregulacije Mischela, Krebsa in Staubu.

Restov model le teoretično predpostavlja, da se moralno vedenje manifestira preko štirih notranjih kognitivno-afektivnih procesov. Študij, ki bi merile in ocenjevale vse štiri procese v dani situaciji in iz katerih bi lahko izvajali predikcije vedenja, do danes še niso empirično izvedli. Njegovih hipotez zato ne moremo niti potrditi, niti ovreči, saj zanje manjka empiričnih dokazov. Hkrati pa ta model ne predpostavlja univerzalnih sekvenc v razvoju komponent in ima zaradi tega z vidika razvojne psihologije manjšo vrednost. Komponente sicer same po sebi nakazujejo logično sekvenco, vendar pa vsaka lahko vpliva na druge preko feedbackov. Razvoj moralnosti tako ne poteka preko stopenjskih sekvenc z vedno višjo notranjo konsistentnostjo, čeprav avtor priznava, da se moralni odgovori tekom posameznikovega razvoja vse bolj diferencirajo in integrirajo na način, ki ga postulira Kohlberg v svoji šeststopenjski teoriji. Vendar pa posamezniki simultano sklepajo na več načinov hkrati, zato mora po Restovem mnenju adekvatna deskripcija moralne presoje vsebovati tudi kvantitativni prispevek proporcev vsakega tipa odgovorov, ne le globalne stopnje, ko je to v svojih zgodnejših delih trdil Kohlberg.

Iz Restove kritike Kohlbergovega načina vrednotenja moralnega presojanja izhaja tudi njegov DIT, ki naj bi prestavljal kompleksnejši test moralnega presojanja. DIT (ki sicer vsebuje enake dileme kot Kohlbergov intervju) meri razumevanje in preference moralnih sodb, ki so v testu prezentirane, medtem ko Kohlbergov test poudarja spontano produkcijo odgovorov na odprta vprašanja, zato se zdi DIT z vidika ocenjevanja bolj objektivni. Ravno zaradi tega pa pri DIT-u ni jasno, na kakšen način subjekti razumejo iteme, kar je tudi lahko razlog za nekonsistentnost v odgovorih, ki tako ne rezultirajo zgolj presojanja po več tipih sklepanja hkrati. Bistvena pomanjkljivost DIT-a je tudi v tem, da so itemi slabo razumljivi zgodnjim adolescentom (Zupančič, 1988), medtem ko je njegova prednost v tem, da meri tudi preference oz. tretjo komponento moralnosti, ki predstavlja pomembnejši aspekt moralnosti kot zgolj druga komponenta (Kohlbergov preizkus).

Rest nekoliko pretirano poudarja specifičnost moralnega vedenja pred splošnostjo. Empirične raziskave sicer kažejo, da celo na videz trivielne spremembe v situaciji lahko vplivajo na moralno vedenje, npr. sprememba števila opazovalcev ali protagonistov v situaciji, spol eksperimentatorja, kvaliteta in kvantiteta medosebnih odnosov med protagonisti, zunanji izgled in privlačnost protagonistov, trenutna predhodna izkušnja, detajli v inštrukcijah subjektom ipd. Poleg tega različni situacijski faktorji na različne subjekte različno vplivajo, kar ustvarja permutacije v interakcijah in onemogoča predikcijo. Možni izhod iz te situacijske konfuznosti Rest vidi v klasifikaciji situacijskih faktorjev glede na vse štiri komponente. Tako klasifikacijo je dejansko izvedel, kar predstavlja enega pomembnejših prispevkov h kontekstualnemu pristopu raziskovanja moralnosti, čeprav v svoji klasifikaciji ni predvidel tudi načina vpliva teh faktorjev na ljudi z različnimi

osebnostnimi karakteristikami. S svojim pojmovanjem je opozoril na pomembne situacijske probleme v moralnem vedenju, ki so vsaj v razvojnih teorijah pretirano zanemarjeni. Za kontekstualno prioriteto, vezano na procese moralnega vedenja, mu zlasti manjkajo empirično podprti dokazi na adekvatni metodološki podlagi. Med drugim ne navaja, v kakšnih situacijah moralnih dilem so situacijski faktorji pomembni in kako visoke so zveze. Verjetno bi v situacijah konvencionalnih dilem in v laboratorijskih pogojih (v katerih se taki eksperimenti pretežno izvajajo) našli več situacijske specifičnosti kot v globalnih moralnih dilemah z dolgoročnimi posledicami in v realnih življenjskih situacijah.

V splošnem lahko sklenemo, da psihologija do danes še nima razvite celovite teorije moralnosti, temveč le niz razlag o tem pojavu, pri čemer je zaradi narave predmeta merjenja zlasti pomanjkljivo raziskan odnos med moralnim presojanjem in moralnim vedenjem. Razumevanje in kompleksnejša razlaga tega odnosa pa zaenkrat še na zelo poenostavljen način osvetljujejo dolgoročni in fundamentalni problem psihologije, moralnosti, ki se tako še zdaleč ne približuje svoji izčrpnosti in končnemu cilju, tj. napovedovanju moralnega vedenja v realnih življenjskih situacijah.

LITERATURA

1. HARTSHORNE H., May, M.A., *Studies in the Nature of Character*, McMillan, New York, 1928
2. KLEINBERGER A., *Theories of Moral Action*, *Journal of Moral Education*, 1982, II.
3. KOHLBERG, L., Candee, D., *The Relationship of Moral Judgement to Moral Action*, ed. Kurtines W.M., Gewirtz J.L.: *Morality, Moral Behavior and Moral Development*, J. Wiley and Sons, New York, 1984.
4. KOHLBERG L., Colby A., *Invariant Sequence and Internal Consistency in Moral Judgement Stages*, ed. Kurtines W.M., Gewirtz, J.L.: *Morality, Moral Behavior and Moral Development*, J. Wiley and Sons, New York, 1984.
5. KOHLBERG L., *The Psychology of Moral Development*, Vol. II, Harper and Row Publ., San Francisco, 1984.
6. KREBS D., Gillmore J., *The Relationship among First Stages of Cognitive Development, Role-Taking Abilities and Moral Development*, *Child Development*, 1982, Vol. 53.
7. REST J.R., *The Major Components of Morality*, ed. Kurtines W.M. Gewirtz J.L.: *Morality, Moral Behavior and Moral Development*, J. Wiley and Sons, New York, 1984.
8. REST J. R., Bebeau M., Volker J., *An Overview of the Psychology of Morality*, ed. Rest J.R.: *Moral Development - Advances in Research and Theory*, Praeger, New York, 1986.
9. REST J.R., Thoma S.J., Moon Y.L., Getz I., *Different Cultures, Races and Religions*, ed. Rest J.R.: *Moral Development - Advances in Research and Theory*, Praeger, New York, 1986.
10. THOMA S.J., Rest J.R., Barnett R., *Moral Judgement, Behavior, Decision Making and Attitudes*, Praeger, New York, Westport, 1986.